

---

nam een ander thema de leiding. Abraham Kuyper keek niet slechts naar religieuze ontwikkelingen en de grote en groeiende invloed van de islam, evenmin beschreef hij strikt wetenschappelijk of sociologisch de maatschappelijke verschijnselen in de landen rondom de 'Wereldzee'. Kuyper ging op zoek naar de grondtoon van een samenleving, en vond die in de volksaard. Voor hem kreeg elke natie een kloppend hart, een eigen en soms 'eigen-aardig' karakter waarin hij een verklaring zoekt voor wat hij ziet. Deze volksaard is een historisch gegroeide werkelijkheid, waar niet lichtzinnig mee omgesprongen kan worden. Voor Kuyper waren wereld en samenlevingen niet maakbaar, maar een momentum in een historische context. Dat maakt dat Kuyper bij elke beschrijving van een natie uitputtend de geschiedenis en de geografie behandelde. Deze twee factoren waren voor hem essentieel voor de existentie van de samenleving; de mate waarin ze de natievorming hadden gestimuleerd of geremd, en hoe ze het karakter van de natie hadden gekleurd. Dat maakte ook dat Kuyper gedetailleerd achtergronden omschreef voor hij tot een waardering kwam. Het is alsof Kuyper een lijn ontwaarde die noodzakelijkerwijs ook in de toekomst doorgetrokken zou worden. Dit resulteerde in enkele uitspraken over toekomstige ontwikkelingen. In *Rondom de oude Wereldzee* blijkt dat de volksaard voor Kuyper de grondtoon was; zelfs de uiting van religie wordt grotendeels bepaald door het karakter van de natie.

Met het beschrijven van de huidige samenlevingen richtte Kuyper zich vooral op het bestuur, de zeden of sociale gesteldheid en de modernisering. Hij zag deze als uitwerking en resultaat van de volksaard, meer dan hij hierin de rol van religie zag. Zo is slecht bestuur vaak een gevolg van een miskennen van het volkskarakter of het missen van de eenheid van de natie. Voor Kuyper kon een samenleving zich ontwikkelen mits er een algemeen belang is dat door overheid en bevolking wordt ondersteund. Slechts onder die voorwaarden kon soevereiniteit in eigen kring, of een vrijheid voor alle bevolkingsgroepen, ontstaan. Een scherp oog had Kuyper ook voor de ontwikkelingen en de moderniteit in landen; hij trok vanuit het verleden lijnen door naar heden en toekomst. Ook hierin was voor hem de aard van het volk een belangrijke verklaring voor het functioneren ervan. Daarnaast echter ontwaakte hier ook allereerst de staatsman in Kuyper; hij evalueerde ontwikkelingen, en gaf ongevraagd zijn adviezen. Een koppeling met zijn eigen politieke program is in dezen snel gemaakt.

Hoewel Kuyper zelf geen politieke redenen gaf voor het schrijven van *Om de Oude Wereldzee*, is het moeilijk voor te stellen dat hij zijn politieke programma geheel vergeten was. De analyse van de opvattingen over politiek en maatschappij in de landen rond